

УДК 347.764:368.19:73/76

ВИКОНАННЯ ТА ЗМІНА ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА

Токарева Віра Олександрівна

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Настання страхового випадку є юридичним фактом, який активує комплекс прав та обов'язків у страхувальника та страховика, пов'язаних із виконанням договору страхування, а саме обов'язком страхувальника повідомити страховика про настання страхового випадку у встановлений договором строк та обов'язком страховика вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів для своєчасного здійснення страхової виплати страхувальникові.

Порядок і умови здійснення страхових виплат та страхового відшкодування визначається ст. 25 Закону України «Про страхування» та ст. 990 ЦК України, якими передбачено, що здійснення страхових виплат і виплата страхового відшкодування проводиться страховиком згідно з договором страхування на підставі заяви страхувальника (його правонаступника або третіх осіб, визначених умовами страхування) і страхового акта (аварійного сертифіката), який складається страховиком або уповноваженою ним особою (аварійним комісаром) у формі, що визначається страховиком.

З'ясування причин настання страхового випадку має визначальне значення, зокрема для визнання події як страхової чи не страхової. В залежності від них страховик приймає рішення щодо виплати чи відмови у виплаті страхового відшкодування. Страховик не може відмовити страхувальнику в проведенні розслідування і повинен ознайомити аварійного комісара з усіма обставинами страхового випадку, надати всі необхідні матеріальні докази та документи.

Аварійними комісарами визнаються особи, які займаються визначенням причин настання страхового випадку та розміру збитків, кваліфікаційні вимоги до яких встановлюються актами чинного законодавства України. Діяльність аварійних комісарів регламентується «Типовим положенням Про організацію діяльності аварійних комісарів» яке затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 05.01.1998 № 8.

Пунктом 11 даної постанови Кабінету Міністрів України передбачено, що підставою для з'ясування аварійним комісаром обставин і причин настання

страхового випадку та визначення розміру збитків є заява страховика (страхувальника). Наразі відносини між страховиком (страхувальником), з одного боку, та аварійним комісаром – з другого, оформлюються, як свідчить практика страхування, шляхом укладання договору. В цьому договорі визначаються права та обов'язки сторін, порядок оплати послуг аварійного комісара тощо.

У разі необхідності страховик може робити запити на інформацію, пов'язану зі страховим випадком, до правоохоронних органів, банків, медичних закладів та інших підприємств, установ та організацій, що володіють даними про обставини страхового випадку. Підприємства, установи та організації зобов'язані надсилати відповідь страховикам на запит про відомості, пов'язані із страховим випадком, у тому числі й дані, що є комерційною таємницею. При цьому страховик несе відповідальність за їх розголошення у будь-якій формі, за винятком випадків, передбачених законодавством України (ст. 25 Закону України «Про страхування»).

Розслідування страхового випадку завершується складанням страхового акта (аварійного сертифікату), який складається страховиком або уповноваженою ним особою (аварійним комісаром) у формі, що визначається страховиком (ч. 1 ст. 25 Закону України «Про страхування», ст. 990 ЦК України). У цьому акті фіксуються зовнішні наслідки страхового випадку. Він дозволяє визначити розмір заподіяної шкоди, можливі причини настання страхового випадку, а експертне дослідження має з'ясувати фактичні причини його настання і встановити кінцевий розмір збитків. Як правило, експертиза проводиться страховими організаціями з метою уточнення висновків аварійного комісара про факт настання страхового випадку, причини та розмір шкоди.

Однак не будь-які збитки страхувальника будуть підлягати відшкодуванню, а лише ті, що виникли в наслідок події – першопричини, яка зафіксована у договорі в якості страхового ризику, на випадок якого проводиться страхування [1, с. 59].

Страхове відшкодування за договором страхування творів мистецтва не може перевищувати розміру страхової суми.

Відповідно до ст. 991 ЦК України закріплені підстави для відмови страховика від здійснення страхової виплати. До переліку таких підстав, перш за все, включено вказівку на навмисні дії страхувальника або вигодонабувача, якщо вони були спрямовані на настання страхового випадку. Слід зазначити ряд суттєвих ознак даної норми. По-перше, відмова у виплаті – це право страховика (це стосується всіх підстав, наведених у ст. 991 ЦК України), а не його обов'язок за законом. Тому перестраховик не може просто вимагати від українського перестраховальника, щоб той скористався своїм правом. Однак можлива ситуація – включення у перестраховий договір обов'язку страховика відмовити у страховій виплаті у разі навмисних дій страхувальника або вигодонабувача, що спрямовані на настання страхового випадку. Таке становище слід кваліфікувати як відмова страховика від свого права обирати варіант рішення, а п. 3 ст. 12 ЦК України встановлює, що особа може відмовитися від свого майнового права. Таким чином, формально страховик має право відмовитися від свого права вибору рішення, але є серйозні підстави побоюватися того, що українські суди, куди будуть звертатися страхувальники і вигодонабувачі, які не отримали страхових виплат, проігнорують формальний шлях і будуть приймати рішення не на користь перестраховиків, особливо зарубіжних, а на користь своїх громадян і юридичних осіб [2, с. 21].

По-друге, закріплене в ст. 991 ЦК України правило поширюється на всі види договорів страхування. По-третє, правило містить низку винятків: так, страховик не звільняється від обов'язку по страховій виплаті, якщо страховий випадок стався внаслідок навмисних дій страхувальника або вигодонабувача, уповноважених на такі дії, а саме: коли це пов'язано з виконанням ними цивільного або службового обов'язку, пов'язаних з необхідною обороною (без перевищення її меж), або щодо захисту майна, життя, здоров'я, честі, гідності і ділової репутації.

Стосовно визначення підстав відмови від здійснення страхової виплати передбачених в українському законодавстві, хотілося б зазначити, що С. В. Дедіков вважає, що це є свідченням досить глибокого правового регулювання даного питання [2, с. 21]. І так повинно бути в тому разі, коли йдеться про можливість обмеження прав страхувальників.

Другою підставою для відмови у здійсненні страхової виплати відповідно до ст. 991 ЦК України (ст. 36 Закону України «Про страхування») є вчи-

нення страхувальником або особою, на користь якої укладено договір, умисного злочину, що спричинило страховий випадок. Таке правило спрямоване на запобігання страхових шахрайств.

Якщо страхувальник представив страховику завідомо неправдиві відомості про об'єкт страхування, страховик не повинен ставити питання про визнання договору страхування недійсним, а може відразу відмовити у страховій виплаті (підп. 3 п. 2 ст. 991 ЦК України). З точки зору захисту інтересів страховика це більш простий і ефективний варіант дій. Водночас такий спосіб вирішення відповідних питань здатний привести до великого числа необґрунтованих відмов у виплаті на розсуд співробітників страхової організації, в той час як страховик не зумів би на підставі наявних у нього доказів переконати суд у необхідності визнання договору страхування недійсним. З позицій довготривалих тенденцій розвитку страхового права, російський варіант видається більш сучасним.

Як вже зазначалося підп. 3 п. 1 ст. 991 ЦК України встановлює право страховика відмовити у страховій виплаті, якщо страхувальник представив страховику завідомо неправдиві відомості про факт настання страхового випадку. Щоправда, закріплення в законодавстві даної підстави для відмови від здійснення страхової виплати, на мою думку, не потребує, оскільки при встановленні факту відсутності страхового випадку страховик і так може відмовити в задоволенні вимоги страхувальника через його необґрунтованість.

Такі ж наслідки настають і тоді, коли страхувальник без поважних причин несвоєчасно повідомив страховикові про настання страхового випадку або створював перешкоди страховикові у визначенні обставин, характеру та розміру збитків (п. 5 ст. 991 ЦК України). Законодавством надано страховику додаткові можливості щодо захисту своїх інтересів. Разом з тим, слід зазначити, що поняття «створювати перешкоди» має дуже невизначений характер. В даному випадку учасникам страхових правовідносин слід в договорах чітко розкривати це поняття шляхом зазначення конкретних неприпустимих дій або бездіяльності страхувальника в частині перешкоджання страховикові у визначенні обставин, характеру та розміру збитків [2, с. 15]. Законодавством можуть передбачатися й інші підстави для відмови страховика від страхової виплати.

Рішення страховика про відмову у здійсненні страхової виплати страхувальнику має бути надано у письмовій формі. Так, письмова відмова надасть можливість страхувальнику у подальшому посилатись на причини відмови страховика у виплаті від-

шкодування, у разі оскарження рішення в судовому порядку.

Передбачений обов'язок страховика сплачувати витрати страхувальника щодо запобігання або зменшення збитків від страхової події лише у випадку, якщо це передбачено договором (підп. 4 п. 1 ст. 988 ЦК України).

Виконання зобов'язання страховиком, за загальним правилом, здійснюється у повному обсязі і одноразово [3, с. 98]. Водночас усунення наслідків настання страхового випадку – реставрація, відновлення твору мистецтва – потребує значного часу та фінансвих витрат. Отже, виконання договору страхування творів мистецтва має бути здійснене реально і належним чином.

Спосіб виконання зобов'язання безпосередньо залежний від предмета виконання. Порядок виконання має відповідати угоді сторін, а за її відсутністю – закону або сутності зобов'язання [4, с. 281]. Виконання іншої дії, крім обумовленої законом та договором, створює відношення невиконання і не позбавляє кредитора права вимоги.

У відносинах між страховиком і страхувальником можуть виникати суперечності щодо дій при настанні страхових випадків та при сплаті страхового відшкодування. Для вирішення таких суперечностей в деяких країнах Європейського Союзу створюються спеціальні організації для вирішення суперечностей між страховиками та страхувальниками.

В Україні також обговорюється питання серед представників страхових компаній щодо створення спеціальної організації – омбудсмана, який розглядатиме суперечності між страховими компаніями і клієнтами, а його рішення матиме рекомендаційний характер. Однак зазначається, що створення в Україні такої організації є передчасним [5, с. 96].

Після укладення договору страхування творів мистецтва та під час його виконання може виникнути потреба у його зміні чи розірванні. Зобов'язання зі страхування творів мистецтва змінюється чи припиняється за загальним правилом в силу різних юридичних фактів: дій чи подій. Таку сукупність юридичних фактів можна поділити на дві категорії: ті, що змінюють сутність зобов'язання в договорі, і ті, що стосуються зовнішньої сторони договору. В. К. Райхер пропонував інший поділ у страхуванні: це можуть бути зміни фактичного і юридичного характеру [5, с. 30].

За загальним правилом, для забезпечення стабільності майнового обороту та впевненості суб'єктів у непорушності взятих зобов'язань, зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом [3, с. 98]. Відповідно до презумп-

ції встановленої ст. 525 ЦК України, передбачена заборона односторонньої відмови від виконання зобов'язання чи односторонньої зміни умов договору, за винятком випадків, передбачених законодавством. Зміна умов договору страхування творів мистецтва означає, що сторони здійснюють свої права та обов'язки згідно із зміненими умовами договору щодо предмету, місця, строків виконання тощо. Отже, можуть бути змінені тільки умови договору, а не його модель, і тільки за згодою двох сторін – страховика і страхувальника. Зміна не може бути зроблена в усній формі, сторони переукладають договір страхування із врахуванням погоджених змін [3, с. 99].

Викладене стосувалося внутрішніх змін у рамках первинного договірної правовідношення. Проте мають місце випадки, коли необхідно змінити зовнішню модель договору страхування, тобто первинний договір майнового страхування залишається незмінним, а відбувається зміна лише сторін зобов'язання. Якщо змінився суб'єкт правовідношення, то виникає питання: припинилося попереднє правовідношення чи воно лише змінилося і продовжує існувати у зміненому вигляді? О. Іоффе зазначав, що при зміні суб'єктів зберігається той самий вид зобов'язання, але між іншими особами, а при заміні одного зобов'язання іншим між тими самими суб'єктами попередній вид зобов'язальних зв'язків зникає, а новий з'являється [6, с. 184]. Таким чином, при вибутті попереднього учасника із зобов'язання його права та обов'язки у повному обсязі переходять до суб'єкта, який його замінює.

Якщо страхувальником є юридична особа, відповідно до ст. 995 ЦК України та ст. 23 Закону України «Про страхування» у разі, якщо припиняється юридична особа реорганізацією (ст. 106 – 109 ЦК України), то права та обов'язки такої юридичної особи переходять до правонаступників.

Особливості переходу прав та обов'язків з приводу договору страхування страхувальника – юридичної особи, полягають у тому, що права та обов'язки за договором страхування творів мистецтва переходять до того правонаступника, до якого відповідно до документів про реорганізацію переходить річ, майновий інтерес щодо якої виступав предметом договору страхування. Ліквідація страхувальника – юридичної особи (ст. 110 ЦК України) тягне за собою припинення договору страхування.

У випадку смерті страхувальника – фізичної особи його майно за правилами про спадкування може перейти до його спадкоємців в силу заповітного розпорядження чи вказівки закону (ч. 1 ст. 994 ЦК України). Тому права та обов'язки з приводу страхування цього майна переходять саме до цієї особи. Це зумовлюється також і тим, що

відносини не носять фідучіарного (довірительного) характеру. При цьому відповідно до ст. 22 Закону України «Про страхування» страховик або будь-хто із спадкоємців має право ініціювати переукладення договору страхування.

Розглядаючи дане питання слід зупинитися на розгляді загальних, довгострокових тенденцій, що відображаються у страховому праві стосовно наслідків відчуження в період дії договору страхування страхувальником або вигодонабувачем застрахованого майна, а саме творів мистецтва. Так, в російському дореволюційному законодавстві питання про перехід прав та обов'язків за страховим договором не було врегульовано. Щоправда, у ст. 2492 проекту Цивільного уложення Російської імперії, що був підготовлений редакційною комісією в 1905 році, зазначалося, що за відсутністю в договорі страхування іншої домовленості, на набувача застрахованого майна переходять в силу закону всі права та обов'язки страхувальника [7, с. 538]. У правилах страхування, що існували в той період, передбачалося, що при переході права власності на застраховане майно, за винятком спадкування, тільки страховик вирішував, залишити в силі договір або достроково припинити його [8, с. 350].

Нормами ЦК РСФСР 1922 р. встановлювалося, що страхувальник або набувач майна зобов'язаний негайно повідомити страховика про перехід застрахованого майна до нового власника, а страховик після отримання повідомлення має право протягом 7 днів після отримання повідомлення про зміну власника об'єкта страхування розірвати договір, якщо він прямо чи опосередковано (наприклад, прийняттям премії від нового власника) не виявив згоду на передачу прав за договором страхування новому власнику. Водночас практика вирішення зазначеного питання не була єдиною: в обов'язковому страхуванні майна – не переривався, а добровільне страхування майна – підлягав розірванню [9, с. 53].

Відповідно до норм ЦК України, крім випадку смерті страхувальника – фізичної особи, права та обов'язки страхувальника можуть перейти до третіх осіб лише за згодою страховика, якщо інше не встановлено договором страхування. Отже, в інших випадках перехід прав та обов'язків за договором страхування предметів мистецтва може відбуватися за загальними правилами про уступку

вимоги та перевід боргу. Та, зважаючи на те, що договір страхування є взаємним, для переходу прав та обов'язків страхувальника до інших фізичних та юридичних осіб необхідною є згода страхувальника та страховика.

Варто підкреслити тенденцію еволюції зазначеного правила, яка знайшла відображення в ЦК РФ та встановлює, що при переході прав на застраховане майно від особи, в інтересах якої було укладено договір страхування, до іншої особи права та обов'язки за цим договором автоматично переходять до особи, до якої перейшли права на майно. Страховик, в односторонньому порядку не може змінити це правило, так як воно введено імперативною нормою закону [10, с. 27].

Відповідно до ст. 24 Закону України «Про страхування» зазначено, що у разі визнання судом страхувальника-громадянина недієздатним його права і обов'язки за договором страхування переходять до опікуна. Цю статтю слід визнати недостатньо обґрунтованою, оскільки визнання фізичної особи недієздатною не має наслідком перехід її прав та обов'язків до інших осіб. Права та обов'язки за договором залишаються за страхувальником, тільки зважаючи на цивільно-правовий статус такої фізичної особи, вони здійснюються опікуном (ч. 1 ст. 996 ЦК України).

Страховальник-фізична особа, дієздатність якої обмежена, не може самостійно здійснювати свої повноваження щодо договору страхування, зважаючи на те, що їх реалізація виходить за межі обсягу дієздатності такої особи (ст. 37 ЦК України). Здійснення прав та обов'язків за договором страхування цієї особи відбувається нею самостійно, однак за згодою піклувальника із застосуванням загальних правил про наслідки порушення цих норм щодо отримання згоди останнього, замовчування стосовно заперечення вчиненого правочину на реалізацію договору страхування (ст. 223 ЦК України).

Аналіз викладеного вище надає підстави для висновку, що з моменту укладення договору страхування творів мистецтва, виникає зобов'язальне правовідношення, яке при позитивному розвитку виявляє його динаміку, яка реалізується під час виконання договірних зобов'язань, що припиняється в момент досягнення правового результату, обумовленого договором або законом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Страхование / под ред. К. В. Шелехова. — К. : МАУП, 1998. — 419 с.
2. Дедиков С. В. Проблемы различных видов страхования. Договор страхования по праву России и Украины: сравнительный анализ / С. В. Дедиков // Хозяйство и право. Приложение к ежемесячному юридическому журналу. — 2007. — № 6. — С. 3 — 23.
3. Гринюк О. Динаміка договірних відносин з майнового страхування / О. Гринюк // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 8. — С. 97 — 101.

4. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. (по изданию 1907 г.) / Г. Ф. Шершеневич. — М. : Спарк, 1995. — Т. 2. — 556 с.
5. Яворський Я. Ознаки договору страхування: українська практика і зарубіжний досвід / Я. Яворський // Право України. — 2007. — № 9. — С. 94 — 96.
6. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. — М. : Юрид. лит., 1975. — 880 с.
7. Тютрюмов И. М. Законы гражданские с разъяснениями Правительствующего Сената и комментариями русских юристов. Кн. 4 / И. М. Тютрюмов. — М., 2004. — 635 с.
8. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. Т. 2 : Товар; Торговые сделки / Г. Ф. Шершеневич. — СПб. : Издание Бр. Башмаковых, 1908. — 624 с.
9. Райхер В. К. Государственное имущественное страхование в СРСР / В. К. Райхер. — Петроград, 1924. — 124 с.
10. Дедиков С. В. Долгосрочные тенденции в российском страховом праве / С. В. Дедиков // Хозяйство и право. — 2007. — № 5. — С. 18 — 33.

АНОТАЦІЯ

Токарева В.О. Виконання та зміна договору страхування творів мистецтва. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу питань, які пов'язані із виконанням та зміною договору страхування творів мистецтв; порядку та умовам здійснення страхових виплат та страхового відшкодування при настанні страхового випадку. Із настанням страхового випадку страхувальник має повідомити страховика про настання страхового випадку у встановлений договором строк та страховик зобов'язаний вжити всіх заходів щодо оформлення необхідних документів для своєчасного здійснення страхової виплати страхувальникові.

Ключові слова: страхування творів мистецтва, страховий випадок, страхове відшкодування, аварійний комісар.

АННОТАЦИЯ

Токарева В.А. Исполнение и изменение договора страхования произведений искусства. – Статья.

Статья посвящена анализу вопросов, связанных с выполнением и изменением договора страхования произведений искусств, порядка и условий осуществления страховых выплат и страхового возмещения при наступлении страхового случая. С наступлением страхового случая страхователь должен сообщить страховщику о наступлении страхового случая в установленный договором срок, а страховщик обязан принять все меры относительно оформления необходимых документов для своевременного осуществления страховой выплаты страхователю.

Ключевые слова: страхование произведений искусства, страховой случай, страховое возмещение, аварийный комиссар.

SUMMARY

Tokareva V.A. Implementation and change the contract works of art. – Article.

The article is devoted to the duties of insurer and insured after occurrence of the risk insured upon fine art insurance contract. The insured shall inform the insurer of the occurrence of the insured event as soon as possible and shall act in all possible and reasonable ways to reduce the loss and shall submit to the insurer all the documents describing the occurrence of the insured risk. Upon the occurrence of the insured event, the insurer shall pay the indemnity to the person stated in the insurance contract.

Keys words: fine art, collectibles and antiques insurance; art coverage; rare books, antique weapons, vintage wine, personal jewelry, rare stamps and coin coverage.